

Ruimte voor belang? Normatieve professionalisering in een kennisinstituut

Johan Melse

In dit essay doe ik een poging te beschrijven hoe ik binnen het Rijks Instituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) normatieve professional probeer te zijn. Dat ging en gaat met vallen en steeds weer opstaan. Eerst schets ik aanloop en een aantal ervaringen en pogingen als normatieve professional. Vervolgens kijk ik wat daarvan te leren valt, onder meer vanuit het idee van ruimte en vanuit hulpbronnen en drijfveren. Ik sluit af met een korte reflectie over effect en werkzaamheid van mijn aanwezigheid bij het RIVM. Het is een persoonlijk verhaal geworden, omdat mijns inziens de persoon in de professional zit en *vice versa*.

Werken bij MNP en cVTV

Ik werk al weer geruime tijd op het RIVM in Bilthoven, en ben daar zowel op het terrein van Milieu als van Volksgezondheid aan de slag geweest. Na mijn studie aan de Landbouwhogeschool Wageningen en wat omzwervingen, kreeg ik er een baan als onderzoeker milieu en gezondheid, en werkte vervolgens aan onderwerpen als benzeen, leefomgeving, ziekte last veroorzaakt door het milieu etc. Omdat ik het diepere denken miste, ging ik vanaf 1996 studeren aan de Universiteit voor Humanistiek. Wat ik daar leerde en meemaakte raakte me, filosofisch, beroepsmatig en existentieel, en ik wilde dat graag en steeds meer in mijn RIVM-werk laten terugkomen. Op dat moment werkte ik bij het Milieu- en Natuur Planbureau met belangrijke rapporten als de Milieuverkenning en de Milieubalans. Dat MNP was toen nog onderdeel van het RIVM.¹

Wat is het RIVM voor soort instituut? Het is een kennisinstituut, met als leidende gedachte veelal: wij leveren kennis voor beleid. Dat gebeurt in opdracht, meest van het ministerie van VWS en het ministerie waar milieu onder valt. Die gedachte van 'kennis voor beleid' gaat vaak impliciet of expliciet gepaard met noties als wij zijn onafhankelijk en objectief. Vanuit die optiek kunnen en mogen wij geen beleidsaanbevelingen doen - 'niet op de stoel van de beleidsmaker gaan zitten' - , wel opties voor beleid aanleveren op basis van de gepresenteerde feiten. Een scheiding dus tussen waardenvrije kennis en waardenvol beleid. De kennis die het beleid wordt aangeleverd is overigens vaak niet het resultaat van door RIVM zelf gedaan onderzoek, maar vooral van 'integratie' van feiten van anderen, andere instituten, onderzoekers, allerhande registraties etc. Sociaal-wetenschappelijke disciplines doen wel steeds meer mee, maar de nadruk lag en ligt toch vaak op een natuurwetenschappelijke aanpak. Zo is voor veel RIVM'ers de *Randomized Clinical Trial* - dubbelblind klinisch onderzoek - en de soort kennis die daar uit voortkomt de gouden standaard. Tegelijk zijn velen zich ervan bewust dat niet-wetenschappers vaak op een heel andere manier naar problemen kijken, dat door burgers ervaren gezondheid en ervaren risico's ook van belang zijn, en dat het zinvol is de *stakeholders* te betrekken bij je project.

Toen ik kwam werken bij het MNP was daar sinds enige tijd expliciet aandacht voor het omgaan met onzekerheden. Dat was een reactie op de 'affaire de Kwaadsteniet'. Hans de Kwaadsteniet, een statisticus van het RIVM, viel in 1999 in het openbaar de Milieubalans van het MNP aan. Hij wees op aanzienlijke onzekerheden in een rapport dat als goede wetenschap werd gepresenteerd. Er verschenen koppen in de krant met 'Het RIVM liegt en bedriegt'. MNP *Chief Science Officer* Arthur Petersen zegt hierover: "Die affaire De Kwaadsteniet is het MNP door merg en been gegaan, en sommige politici hebben er een

slaatje uit geslagen door te verklaren dat het hele milieubeleid eigenlijk onzin is. De urgentie om je als MNP bezig te houden met onzekerheden was dus volkomen duidelijk” (in Slob, 2009). (Overigens heeft de affaire bij mijn weten naast meer aandacht voor onzekerheden, ook geleid tot het beschikbaar komen van meer geld voor meer metingen om zo modellen beter te valideren - waarmee het klassieke model van productie van zekere kennis lijkt te worden bevestigd.)

Met de aandacht voor onzekerheden werd bewust of onbewust ook een vraagteken gezet bij het idee van objectieve kennis voor beleid. Immers als feiten onzeker zijn, wat heb je er dan nog aan? De ervaring van veel RIVM'ers is dan ook dat wetenschappelijk verantwoorde onzekerheid vaak geen oor vindt bij beleidsmakers en politici: die willen toch liefst één getal. Wat dit vraagteken betekent voor de positie van wetenschap en kennis ten opzichte van politiek en beleid en daarmee voor de taak van het RIVM in en voor de maatschappij was en is niet zo duidelijk. Kan, moet het idee van kennis voor beleid standhouden? Wanneer doet het RIVM, doet een RIVM'er zijn werk goed? Met mijn bagage van de Universiteit voor Humanistiek op het gebied van wetenschapsfilosofie en normatieve professionalisering vond ik dit belangrijke vragen om me mee bezig te willen houden. Ik ben toen gesprekken aangegaan met leidinggevend en anderen, en het bleek dat meer aandacht voor deze ontwikkelingen gewenst werd. We kwamen toen tot de volgende omschrijving voor mijn taken op dit terrein:

- Het onderzoeken van de betekenis van ‘post-normale’ en ‘post-moderne’ ontwikkelingen in wetenschap en maatschappij voor het werk van het Milieu- en Natuur Planbureau en het RIVM, leidend tot reflectie op bestaande manieren van omgaan met wetenschappelijke resultaten en onzekerheden en het formuleren van aanvullingen en alternatieven.
- Hierbij horen ook aandacht voor en activiteiten met betrekking tot veranderende oriëntaties van werkers en organisatie.
- Het ontwikkelen in samenwerking met andere deskundigen van praktische aanwijzingen voor de behandeling van wetenschappelijke onzekerheden, het stimuleren van de toepassing daarvan in planbureauproducten door advisering van de desbetreffende projectleider(s) en het leveren van bijdragen aan periodieke reflectie op de werkwijze van het Milieu- en Natuur Planbureau, o.a. via discussiestukken.
- Specifieke toepassing van de bovengenoemde taken ligt in ieder geval op het terrein van de milieu-gezondheidsrisico's.

Enkele jaren later werd ik gevraagd om een paar dagen per week mee te werken aan de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2006 (Hollander de, et al., 2006) binnen de Volksgezondheidssector van het RIVM. De vierjaarlijkse VTV wordt gezien als een prima voorbeeld van het integreren van feiten tot kennis voor beleid, met een duidelijke plaats van die kennis in de beleidscyclus van het ministerie. In zo'n VTV is er veel aandacht voor de stand van zaken op het terrein van de volksgezondheid: (on-)gezondheid en ziekten, doodsoorzaken, preventie en de effectiviteit daarvan, kosten van de zorg etc. Eerder had ik reeds bijgedragen aan de VTV-1997 in de berekening van de ziektelast. Dat is een manier van rangordenen van ziekten op populatieniveau op basis van de som per ziekte van zowel de verloren jaren door sterfte als de jaren met verminderde kwaliteit van leven.

Ook voor een VTV geldt dat er weliswaar aandacht is voor ervaren gezondheid en andere meer ‘subjectieve’ indicatoren, maar dat het streven naar objectieve en kwantitatieve kennis vaak de boventoon heeft. Ervaren gezondheid wordt bijvoorbeeld gemeten door het CBS met een gestandaardiseerde vragenlijst, niet door interviews. En als het gaat over effectiviteit van

preventie betreft goede kennis vaak slechts de effecten op gezondheid liefst dubbelblind gemeten, met gezondheid vaak in medische termen en weinig aandacht voor de invloed van bijvoorbeeld de leraar of de schoolomgeving.

Het idee van kennis voor beleid is kortom ook leidend bij een VTV. Overigens blijkt hier wel sprake van een *front-stage* en een *back-stage* verhaal, zo lieten externe onderzoekers zien in lijn met veel andere onderzoeken naar het functioneren van kennis voor en in beleid (Egmond van, et al., 2006). Front-stage worden kennis en beleid, feiten en oordelen daarover als gescheiden voorgesteld. De VTV is ingekaderd in een formele relatie met het ministerie gericht is op het onderbouwen van overheidsbeleid. Zo past de VTV in het klassieke rationele model van wetenschap als leverancier van feiten waarop vervolgens beleid wordt gebaseerd. Back-stage echter, blijkt de goede reputatie van de VTV het resultaat van veelal onzichtbaar maar zeer belangrijk informeel ‘coördinatiewerk’ tussen wetenschap en beleid, dat zowel grenzen trekt als overbrugt. Zo worden - vaak impliciet - verschillende knopen doorgehakt met betrekking tot selectie van personen en instituten voor de levering van data en teksten, allianties gevormd, besluiten genomen etc., die zekere gevolgen hebben voor het uiteindelijke document en de rol die dat kan spelen. Al met al fungeert de VTV voor beleid en in het veld als *obligatory point of passage* en als consensusplatform. “Het zijn deze grotendeels onzichtbare - maar niet geheimzinnige - backstage activiteiten die de formele frontstage presentatie van de VTV als dataleverancier mogelijk maken.” (Stans van Egmond, in Hollander de, 2006, p. 25)

Ik werd gevraagd om het finale halfjaar aan de VTV 2006 mee te werken onder meer omdat de projectleider ‘behoefte had aan een filosofisch-kritische blik aangaande gezond en ziek’. Dat resulteerde in die VTV ondermeer in een paragraaf over ‘Gezondheid als gift of plicht?’, in aandacht voor verschillende perspectieven op gezondheid, en in een paragraaf over de dilemma’s voor beleid op basis van het vooruitkijken in de volksgezondheid. Het werken aan de VTV beviel aan weerszijden. In een nieuwe omgeving opnieuw vormgeven aan normatief professional zijn, en dat op expliciet verzoek, deed me goed, en mijn inbreng in de VTV 2006 werd gewaardeerd. Ik wilde graag volledig de overstap maken van het MNP naar het Centrum VTV (cVTV) waar de VTV’s gemaakt worden. In gesprekken met de leidinggevende van cVTV, die ook deel had uitgemaakt van het VTV-team, bleek dat hij mijn soort inbreng belangrijk vond voor het hele centrum: ja, er moest inderdaad iemand komen die mensen hierop scherp hield, die andersoortige input kon leveren aan het maken van een VTV. Zo werd mijn taakomschrijving hier:

- U levert bijdragen aan cVTV en het werk van cVTV op het gebied van filosofie en ethiek. Deze bijdragen hebben betrekking op het brede scala van inhoudelijk werk bij cVTV (projecten), maar ook op de organisatie van en reflectie op het werk binnen het centrum.
- Uw bijdragen bestaan onder meer uit het gevraagd en ongevraagd aanleveren van commentaar en suggesties, actief deelnemen aan de betreffende projectteams en diverse overleggen als het strategisch overleg binnen cVTV en het projectleidersoverleg.
- U voert zelf onderzoek uit en rapporteert daarover.
- Tevens bent u, onder meer door het bijhouden van vakliteratuur en dankzij bijscholing, op de hoogte van actuele inzichten op het gebied van filosofie en ethiek.
- U heeft regelmatig overleg met het hoofd en plaatsvervangend hoofd cVTV.
- U levert daarnaast redactionele ondersteuning in (bijna-)crisisituaties wanneer noodzakelijk, ondermeer door het (mede) schrijven van conclusies, kernboodschappen, en het redigeren van rapportteksten.

Uit beide taakomschrijvingen blijkt dat er op het RIVM bereidheid was (en is) om ruimte te geven aan een kritische blik op de inhoud van het werk en de producten en op de positie van het RIVM, zeker wanneer dat omgezet wordt in praktisch bruikbare *tools*. Ik kon daarmee dus een professional zijn die normativiteit niet uit de weg ging, maar die expliciet opzocht, zich bemoeide met inhoud en wijze van werken, en ook een professional die anderen daarmee ‘lastigviel’, daarbij betrok.

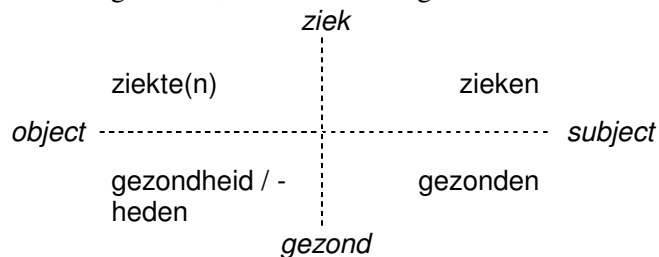
Ervaringen en activiteiten als normatieve professional

Hoe ging dat nu in de, in mijn praktijk van ‘normatieve professional’ zijn? Over mijn tijd bij het Milieu- en Natuur Planbureau met mijn nieuwe taken volgens bovengenoemde taakomschrijving het volgende. Ik was blij te merken dat er genoeg collega’s die het belangrijk vonden wat ik deed en zei. Dat merkte ik tijdens diverse overleggen, gesprekken in de gang en bij de koffie, vragen die ik stelde tijdens lezingen waarna het geregeld gebeurde dat collega’s er later op terugkwamen, en in gesprekken met mijn directe leidinggevenden. Ik stelde bijvoorbeeld tijdens discussies over de Duurzaamheidsverkenning de vraag of het niet uiteindelijk gaat om het goede leven persoonlijk en met elkaar, voorbij duurzaamheid, en schreef over de *capability approach* van Sen en Nussbaum als een manier om daar mee om te gaan. Ook riep ik op tot het helder doordenken van verschil en overeenkomst tussen wereldbeeld als levensovertuiging en als beeld van de wereld volgens scenario’s, waartoe ik ook zelf een poging deed. Verder benadrukte ik steeds weer dat er meerdere mogelijke perspectieven zijn, wat onder meer vorm kreeg ik een workshop Perspectievenpluraliteit die ik samen met mijn directe leidinggevende organiseerde. Aan de andere kant bleek het toch moeilijker dan ik -blijkbaar- had verwacht om duidelijk zichtbare effecten te bereiken. Veelal werden mijn opmerkingen, kritiek en ideeën wel gehoord, maar uiteindelijk had ik vaak de indruk dat ze maar weinig in de stukken terugkwamen. Dat leidde bij mij vaak tot frustratie en vragen over de zin van mijn aanwezigheid bij het MNP. Hoe dat te maken heeft met wat geldt als resultaat en effectiviteit, daar kom ik later op terug.

En hoe ging het vervolgens als normatieve professional bij het centrum Volksgezondheid Toekomst Verkenningen? Een van de eerste taken in die relatief nieuwe omgeving was het afronden van een vastlopend project. Niet direct iets normatief-professioneels zou je denken, maar voor mijn positie bleek het van groot belang te laten zien dat ik ook als epidemioloog, als ‘technisch’ professional nog het een en ander kon. En via bijdragen aan rapporten en websites bouwde ik verder krediet op. Dat droeg bij aan ruimte bij en luisterbereidheid van collega’s om het ook te kunnen hebben over meer normatieve kwesties. Ik stelde vragen bij de keuzes voor indicatoren en bevolkingscategorieën, keuzes die uiteindelijk grote gevolgen hebben voor wat voor soort feiten worden gepresenteerd en met welke boodschap. Dat geldt nog duidelijker bij verschillende perspectieven op gezondheid. Dergelijke keuzes worden vaak wel als technisch ervaren. Totdat iemand als ik vragen gaat stellen die laten zien dat die keuzes gebaseerd zijn op vooronderstellingen die niet uit de data -kunnen- volgen. Dergelijke keuzes zijn dus pre-analytisch, buiten-wetenschappelijk (vanuit een beeld van wetenschap als objectief en over feiten gaand tenminste).

Een voorbeeld van mijn meer expliciete normatieve werk bij cVTV is het volgende. In Nederland draait het op het terrein van de volksgezondheid tot nu toe vooral om ziekten, en hoe die te behandelen of te voorkomen. Dat geeft blijk van een persistent medisch model van ziek en gezond, met een achterliggende definitie van gezondheid als de afwezigheid van ziekten. Echter, meer en meer wordt aandacht gevraagd voor gezondheid als positieve waarde, voor het behandelen van mensen in plaats van ziekten, voor het goed leven met

ziekte in plaats van het niet aanwezig mogen zijn van ziekte. Toch lukt het zelden om dergelijke andere manieren van kijken naar gezond en ziek vorm te geven in rapporten en publicaties. Daarom heb ik een poging gedaan tot een ‘heuristisch’ instrument: een assenkruis met een as van gewenst-ongewenst (gezond-ziek), en as van object-subject (ding-mens) (Melse & Hoeymans, 2012). Daarmee ontstaan 4 kwadranten die elk een manier van kijken vormen, wat kan helpen om expliciet aandacht te besteden aan andere benaderingen dan de standaardmanier van het medische model. Het schema staat overigens geen strikte scheidingen voor, een as kan ook gezien kan worden als een continuüm

Linksboven is de prevalentie een bekende indicator: het aantal ziektegevallen. Meer naar rechts komt aandacht voor mensen in plaats van voor ziekten: de indicator wordt omgedraaid van aantal personen per ziekte, naar aantal ziekten per persoon, multimorbiditeit. Nog verder naar rechts zitten rechtsboven de eigen ervaringen en betekenisgeving van zieken. Rechtsonder gaat het over gezonden, mensen die zichzelf als gezond zien ook als ze wel een diagnose hebben. Linksonder tenslotte draait het om gezondheid: vanwege de verschillende benaderingen daarvan, om het meervoud gezondheden. De kwadranten geven zo aanleiding om op verschillende manieren te denken over gezond en ziek, wat kan leiden tot meer aandacht voor weinig gehoorde visies en ook tot aansprekender en effectiever beleid en acties. Bijvoorbeeld voor alcohol laat het schema zien dat (volks)gezondheidsprofessionals het niet alleen moeten hebben over overconsumptie en risico's op hersen- en leverbeschadiging (linksboven, ziek+object). Alcohol als probleem gaat natuurlijk ook en voor de 'cliënt' allereerst over persoonlijke tragiek en sociale ellende (rechtsboven, ziek+subject); dat vereist wel een andere kennis en manier van omgaan, beleid en acties. Daarbij maakt het schema ook ruimte voor een heel andere manier van kijken, namelijk naar gewenste effecten zoals gezelligheid en genot (rechtsonder, gezond+subject). Alcohol is immers in onze maatschappij sterk geassocieerd met plezier, met het vieren van mijlpalen of de teugels. En de cirkel is rond met aandacht voor het 'objectieve' feit dat een beetje drinken wel goed is voor hart- en bloedvaten (linksonder, gezond+object).

Dit schema was een uitvloeisel van vaker gevoerde discussies binnen cVTV, vooral binnen het projectteam Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2010. In die discussies en het uiteindelijke rapport heb ik meerdere keren en ook samen met anderen ruimte kunnen maken voor dit soort alternatieve visies, die meer recht kunnen doen aan de leef- en ervaringswereld van mensen. Zo toont die VTV ondermeer een uitbreiding van de aandacht naar *zieken* in plaats van alleen voor *ziekten* (Lucht van der, F. et al., 2010)

Een ander voorbeeld betreft het presenteren van gegevens uitgesplitst naar mannen en vrouwen. Toen ik vroeg waarom eigenlijk dit 'epidemiologisch sexisme', keek m'n collega me vreemd aan: jij weet als epidemioloog toch ook wel dat dat standaard is? Ja, maar daarom juist mijn vraag, is dat een goede standaard? Immers, de impliciete boodschap van zo'n uitsplitsing is dat onderscheid maken tussen mannen en vrouwen blijkbaar voor het onderwerp van belang is, en gezien het gewoontekarakter ervan ook breder in het volksgezondheidsveld. Maar dat belang blijkt lang niet altijd het geval, noch in verschillen in

de data, noch in de verklaring voor die data. Dergelijke gesprekken met collega's leverden op dat in een deelrapport van die VTV-2010 vrijwel alle indicatoren eerst voor de gehele Nederlandse bevolking zijn weergegeven, en daarna pas opgesplitst voor verschillende indelingen van de bevolking, zoals naar sexe en sociaaleconomische status. Daardoor werd duidelijk dat verschil en verdeling er erg toe kan doen, en dat vooral die laatste meestal het belangrijkste is. Dat is een boodschap met beleidsbelang, die veel minder prominent naar voren komt wanneer eerst uitgesplitst wordt naar man-vrouw. Een belangrijke reden voor deze vorm van presenteren van de bekende indicatoren van volksgezondheid, dit 'lukken', was dat ik zelf voor veel van de tekst verantwoordelijk was. Overigens, het lukte niet voor de levensverwachting-bij-geboorte: die was zo ingeburgerd en gestandaardiseerd, dat moest gewoon zoals we het altijd hadden gedaan...

Al met al heeft mijn bemoeienis er mede aan bijgedragen dat in die VTV boodschappen voor de beleidsmakers meerdere perspectieven benadrukten: niet alleen aandacht voor een 'standaardmens', maar juist ook aandacht voor mensen met een ziekte of beperking. Dat leidde ook tot andere opties voor beleid: beleid dat zich niet alleen richt op het verminderen van ziektecijfers, maar ook ander beleid dat kan bijdragen aan het beter leven met ziekte en aan wat daarvoor nodig is van individueel tot maatschappelijk niveau. En zelfs dat er voor kennis en beleid veel te leren valt van die mensen die met een stevige diagnose zich toch gezond en gelukkig vinden, die officieel ziek zijn en toch gezond. Tegelijk blijkt steeds weer dat de nuances bij het standaardverhaal van kennis voor beleid die het genoemde onderzoek van van Egmond et al. aanbracht, geen gemeengoed zijn geworden voor vele VTV'ers.

Een ander voorbeeld, nu van samen met een 'inhoudelijke' collega vragen stellen, is te vinden op het Nationaal Kompas Volksgezondheid (Melse & Berg van den, 2009). Het Kompas wordt veel gebruikt door beleidsmakers, GGD-medewerkers en onderwijs. Een collega vroeg een bijdrage over ethische aspecten van preventie. Hij vond dit van belang en had daarvoor budget gekregen van het ministerie van VWS: 'tsja, ze konden niet zeggen dat het niet van belang was'. Expliciete aandacht voor ethische vragen is binnen het RIVM vrij uitzonderlijk, ik was er blij mee. In die bijdrage schetsten we eerst de klassieke benadering vanuit principes, die in zijn *top-down* benadering en 'objectieve' principes eigenlijk vrij goed aansluit bij de produktie van objectieve kennis. Vervolgens zetten we daar een benadering vanuit praktijken naast, die meer recht kan doen aan betekenissen van ziek en gezond zoals door mensen zelf worden gegeven en ervaren. Daarmee vormt deze bijdrage een van de pogingen meer ruimte te maken voor andere perspectieven op gezond en ziek - zij het dat die ruimte met de kop 'Ethische aspecten..' afgezonderd lijkt of is van het 'gewone, echte' RIVM-werk...

Hierboven schetste ik enkele ervaringen bij het Milieu- en Natuur Planbureau en wat meer bij het Centrum Volksgezondheids Toekomst Verkenningen. Hoe zijn die te begrijpen en te interpreteren, hoe ervan te leren geïnspireerd vanuit 'normatieve professionalisering'?

Ruimte in de organisatie

Ik begin bij enkele opmerkingen over de organisaties. Zowel voor de leiding als verschillende medewerkers van het Milieu- en Natuur Planbureau werd langzamerhand duidelijk dat je niet tegelijk ruimte kunt maken voor onzekerheid, voor ideeën over kennis en wetenschap als resultaten van sociale processen en dus geladen met waarden, en tegelijk kunt vasthouden aan je positie als kenner en bringer van de waarheid. Kennis voor beleid dient immers vaak om

beleid te depolitiseren. Maar dat gaat niet meer wanneer normen en waarden ingebakken zitten in de kennis zelf. Dat gebeurt immers al tijdens het werk als wetenschapper en beleidsondersteuner, via allerlei keuzes die ‘buiten-wetenschappelijk’ zijn en dus niet objectief kunnen zijn. Vanuit een idee van kennis voor beleid, is normativiteit dus een ‘verontreiniging’ van die feiten. Het systeem van kennisproductie binnen het RIVM is er dan ook vaak op gericht die normativiteit uit de kennis te halen. Wat geldt als goed werk voor kennisinstituten staat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de zorg, welzijn en politie, niet snel in het teken van normativiteit: goed kenniswerk is vooral rationeel en objectief. En als er dan al normen en waarden spelen zoals bijvoorbeeld in de verschillende wereldbeelden bij de Duurzaamheidsverkenning, dan als omgebogen tot, verhuld als objectieve weergave van aanwezige normen en waarden in de maatschappij daarbuiten

Het soort inzichten dat ik te berde bracht, de vragen die ik stelde tijdens overleggen en lunchlezingen, bleken kortom *unsettling*, klopten op de deur van vanzelfsprekendheden. De vele onderzoeken als dat van van Egmond die laten zien dat de manier waarop kennis een rol speelt in en voor beleid niet past binnen de opvatting van ‘goed kenniswerk is rationeel en objectief’, spelen daarom toch nauwelijks een rol in het dagelijkse denken en doen van RIVM’ers. De bereidheid en de door RIVM’ers ervaren ruimte binnen de dagelijkse praktijk om die vragen werkelijk aan te gaan in hun eigen werk, heb ik denk ik overschat. Die geringe bereidheid en ruimte is overigens wel begrijpelijk. Morrelen aan vanzelfsprekendheden omtrent kennisproductie en wetenschap, leidt uiteindelijk tot identiteitsvragen, tot wie je bent, als instituut en als wetenschappelijk onderzoeker. En identiteitsvragen zijn pijnlijk en moeilijk. Als je als instituut of als onderzoeker niet meer kunt claimen dat je objectieve kennis levert, wat dan? Een alternatieve en aansprekende identiteit, een ander antwoord op ‘wanneer doet het RIVM, doe je als RIVM’er je werk goed?’ staat niet zomaar klaar. Dat de leiding het moeilijk vond ruimte te geven voor dergelijke vragen en hun consequenties, bleek ondermeer toen we een lezingencyclus hadden georganiseerd waarin mensen van buiten hun visie zouden geven op het Milieu- en Natuur Planbureau. Alles was in kannen en kruiken, totdat minder dan een week te voren de directie liet weten zelf de discussie te willen leiden, onzes inziens om zo grip te houden op wat er besproken werd.

Terugkijkend leer ik hier van dat het zinnig is om als normatieve professional de notie van ruimte hebben of krijgen goed te onderzoeken. Een taakomschrijving waarin ruimte wordt geboden, wil niet zeggen dat die ruimte er ook in de praktijk is. Een aangestelde ‘normativiteitsprofessional’ kan daarbij ook een excuustruus zijn: handig dat er zich iemand met dit soort zaken bezig houdt, dan hoeven wij het niet te doen - al geloof ik niet dat dit laatste het geval was. En als die ruimte voor vragen stellen er wel is, wil dat niet zeggen dat er ook ruimte is voor daadwerkelijke doorwerking van die vragen in de manieren hoe de organisatie naar buiten treedt, met rapporten, beleidsadviezen etc. Iets dergelijks beschrijft Jan Nap in zijn fascinerende proefschrift ‘Vragen naar goed politiewerk’ (Nap, 2012). De ruimte is er, veel politiemensen nemen deel aan gesprekken over goed politiewerk, en toch heeft dat niet geleid tot het vervullen van de ambitie van systematischer verbeteren. Tegelijk stelt hij: “Je zou tot de conclusie kunnen of misschien moeten komen dat het traject mislukt is; dat er niets van terechtgekomen is. Gek genoeg ervaar ik dat niet zo.” (p. 219). Hoe dat zit met mij en mijn werk bij het RIVM, wat lukken en resultaat hebben is, daarover zoals gezegd straks meer.

Onzekerheid, verlangen naar rechtvaardigheid en andere hulpbronnen

En hoe was ik zelf aanwezig, als normatieve professional bij het RIVM? Als professional ben je zelf voor een groot deel je belangrijkste gereedschap, zeker als je normatieve aspecten van je werk recht wilt doen. Immers, keuzes maken, oordelen, positie innemen, reflecteren enz, hebben alles te maken met je eigen normen en waarden en hoe je die in praktijk bent. En dat gaat niet alleen over overtuigingen, maar ook over wie je bent als persoon: overtuigingen zijn niet zomaar een keuze, maar een neerslag van een biografisch proces, en dus verknoopt met wie je bent, geworden bent. Professionele overtuigingen over wat goed is om te doen, wat goed werken is, hebben alles te maken met wie je bent als persoon, en hoe persoon en professional samen tot uiting komen in de werkomgeving.

Mijn eigen manier van professional zijn binnen het RIVM bleek dan ook sterk bepaald door persoonlijke eigenschappen. Zo speelde ook hier mijn reeds lang gekende onzekerheid over eigen positie in een omgeving een rol. En dat te sterker juist door zo'n bijzondere positie: enerzijds als gewone MNP-medewerker, anderzijds als beschouwer en aanspreker van buitenaf. Dat is een positie met het risico van er tussenin vallen, een positie die me tegelijk aantrekt vanwege de vrijheid die er ook in zit. Vanwege die onzekerheid, over wat ik nu eigenlijk te brengen had, met betrekking tot het niveau van mijn eigen begrip, en met betrekking tot mijn positie in de organisatie, kreeg ik soms trekken van een zendeling denk ik. Al met al ervoer ik vaak weinig erkenning, en vroeg ik me af of het wel zin had dat ik daar was in die functie, of ik iets uitmaakte. Daardoor trok ik me eerder terug dan dat ik me openstelde. Terwijl openstellen juist nodig was als ik met de genoemde opkomende vragen over wie je bent en kunt zijn als wetenschapper, als beleidsondersteuner, aan de slag had willen gaan.

Aan de andere kant, ik bleef wel steeds proberen, ik bleef het wel steeds belangrijk vinden om vanzelfsprekendheden aan de orde te stellen. Ik stelde er belang in en stelde een belang present; belang-stellend ontwikkelen zoals Nap dat noemt (Nap, 2012). Een belangrijke drijfveer om dat steeds weer te doen is een streven naar rechtvaardigheid, naar recht doen aan stemmen die door allerlei vaak impliciete keuzen niet aan de orde komen, buiten de orde worden gehouden. Dat streven naar rechtvaardigheid past bij de inzet voor het algemeen belang die voor veel RIVM'ers van belang is; ze werken niet voor niets bij de overheid en niet bij het bedrijfsleven. We delen het verlangen naar goed werk zou je kunnen zeggen.

In mijn werk als normatieve professional spelen zaken als persoonlijke onzekerheid en mijn streven naar rechtvaardigheid noodzakelijkerwijs een rol, omdat je als professional zoals gezegd voor een groot deel je eigen instrument bent. Het kunnen beide bronnen zijn voor mijn goed werken, ook de onzekerheid omdat die er voor kan zorgen zelf niet vast te roesten. Maar, in een instituut als het RIVM wordt zoals gezegd gestreefd naar vaste *high ground* kennis met dito professionals, die objectief en rationeel zijn. Daarin hebben persoonlijke bronnen per definitie geen plaats, het zijn 'verontreinigingen' van de nagestreefde objectieve kennis. Echter, dat streven naar *high ground* zelf heeft mijns inziens onder meer te maken met een verlangen naar zekerheid en naar een verdelende rechtvaardigheid, met 'verontreinigingen'.

Om nu toch de normativiteit van die kennis en van de beoogde wijze van kennisproductie aan de orde te stellen, is het denk ik noodzakelijk juist explicieter die 'verontreinigingen' te benoemen en er vanuit gaan werken. Aan te sluiten dus bij de drijfveren en verlangens van collega's. En ja, dat kan en zal gepaard gaan met tegelijk zwak en onzeker, en sterk en rechtvaardig zijn. En dat is *unsettling* omdat het mensen van de hoge grond afhaalt naar het moeras, waar de vragen spelen waar geen objectieve antwoorden voor zijn. In dat moeras

gaat het erom de complexiteit niet te reduceren tot high-ground kennis en gestandaardiseerde interventies, maar je als RIVM'er te laten raken, bijvoorbeeld door het wel en wee van die ongezond levende 'getatoeëerde klasse'. En door dat raken word je geconfronteerd met het verschil met je eigen goede leven, met je eigen normen en waarden. Pas dan is het ook mogelijk om beleid te ontwikkelen dat mensen werkelijk verder helpt. Immers zoals Donald Schön stelt: "The difficulty is that the problems of the high ground, however great their technical interest, are often relatively important to clients or to the larger society, while in the swamp are the problems of greatest human concern." (Schön, 1983, p.42).

Want dat is een andere drijfveer van mij, en een die collega's kan meenemen, kan verleiden: andere manieren van kijken kunnen ook andere manieren van doen opleveren, die beter aansluiten bij de alledaagse leefwereld van mensen, en daardoor effectiever kunnen zijn. Zo zou je analoog aan het schema van hierboven bijvoorbeeld oog kunnen hebben voor het plezier dat mensen in roken met kameraden ervaren. In plaats van in te zetten op stoppen, kun je zoeken naar een manier van omgaan met roken die wel de gezondheidsschade maar niet het plezier, naar iets als stijlvol roken wellicht. En plezier, in nieuwe inzichten, nieuwe conceptuele voorstellingen, in dingen zien veranderen ook al is het maar klein, is voor mij ook een belangrijke hulpbron om normatief bezig te willen blijven bij het RIVM.

Normatieve professionals, in en voor het werk?

Normatieve professional zijn blijkt zoals gezegd verbonden met wie je als persoon bent, maar dat is niet statisch. Deze vaardigheden en houding, deze manier van aanwezig zijn kent ook een *technè*, een ambachtelijkheid, een techniek. In normatieve professional zijn is dus niet alleen het normatieve van belang, ook het normatieve kent zijn techniek. Zo wees ik eerder al op het belang van krediet opbouwen. En tijdens weer een periode van me afvragen of het wel uitmaakt wat ik doe, hielp een coach me met meer afstand creëren tussen wat ik zeg en wie ik ben, tussen mijn ideeën en mijn persoon. Daarmee werd het makkelijker om gewoon te berde te brengen wat ik te zeggen heb, ik stond minder zelf op het spel. Ik stel belang in, ik stel een belang present, maar ben niet het belang (Nap, 2012). Dat maakte het ook makkelijker te *timen*, beter op het juiste moment te spreken. En dat met woorden te doen die aanspreken, die aansluiten bij bijvoorbeeld het gedeelde verlangen naar echtvaardigheid. Dat betekent dat normatieve professionaliteit ook een esthetische dimensie heeft. Mensen raken gaat immers niet via rationaliteit, maar via emoties. Hoe je dat kunstig doet, de techniek en esthetiek van normatief professional zijn, daar valt in de theorie van normatieve professionalisering nog het een en ander te onderzoeken lijkt mij.

Ik heb mijn aanwezigheid op het RIVM hierboven beschreven in termen van normatieve professional. Voor een beter begrip van dit soort werk lijkt het zinnig onderscheid te maken tussen normatieve professional *in* het werk, en normatieve professional *voor* het werk. *In* het werk verwijst dan naar voorbeelden als het heuristische schema en alternatieve manieren van het beschrijven van indicatoren. Bij *voor* het werk gaat het dan om vragen aangaan over kennisproductie, de rol van het RIVM in de maatschappij, en de identiteit van een wetenschappelijk onderzoeker. Voor het eerste soort werken als normatieve professional is het nodig verbindingspunten te kunnen leggen tussen technische en normatieve vragen op inhoudsniveau. Je moet dan ook op de inhoud een goede gesprekspartner zijn, en je treedt op als collega-onderzoeker of collega-beleidsondersteuner, in mijn geval. Het meekrijgen van collega's gaat via concrete alternatieven, die zich nog bevinden binnen het huidige technische kader, of in ieder geval zo ervaren worden. Laten zien dat aandacht geven aan de eigen ervaringen van mensen het draagvlak en daarmee de effectiviteit vergroot is hiervan een

voorbeeld. Het anders, hopelijk beter gaan doen van het werk past kortom binnen het bestaande systeem.

Als normatieve professional *voor* het werk daarentegen krijg je direct te maken met hoe het werk georganiseerd is, wat als doel wordt gezien, met wie bepaalt wat er gedaan wordt, met het systeemkarakter van de werkplek. Dat goed doen, vereist nog andere vaardigheden als mensen inspireren, zo kunnen aanspreken dat ze niet afgeschrikt of zich veroordeeld voelen, mensen kunnen verleiden wellicht, een seductieve professionaliteit? Nodig is verbinding willen en kunnen maken, terwijl je toch zelf-standig blijft belang-stellen om steeds weer te kunnen reflecteren en kritiseren. Ook timing is cruciaal, weten wanneer je je er wel en niet mee bemoeit. Het gaat ook om moed, de moed om te spreken over wat normaliter buiten boord valt, buiten zicht is en gehouden wordt: naast of in plaats van het te hebben over het belang van ervaringen voor effectiviteit, te spreken over recht doen aan ongehoorde stemmen, over het bevorderen van rechtvaardigheid als ook een doel van het RIVM-werk, van RIVM'ers. En ook de moed en inventiviteit om gewoonten en regels te tarten, conflicten aan te gaan, en tegelijk het vermogen om telkens te oordelen of dat zinnig is, of je je tijd en inzet niet beter kunt besteden. Normatieve professional zijn *voor* het werk past kortom niet zomaar in het bestaande systeem van een organisatie.

Tot slot, over effect en werkzaamheid...

Zoals gezegd stelde ik me afgelopen jaren geregeld en soms met frustratie en een gevoel van zinloosheid de vraag of het wel uitmaakte dat ik aanwezig was, of ik wel uitmaakte. Natuurlijk is het opkomen van zo'n vraag gerelateerd aan mijn eigen biografie, onder andere in verband met m'n eerder genoemde onzekerheid. Verder was ik wellicht wat naïef over de manier waarop inzichten werkzaam zijn binnen een organisatie, alsof het genoeg en goed genoeg bemoeien is om zo nu en dan te spreken en te schrijven, en dat vervolgens dan collega's daar zelf mee aan de slag gaan. En ik heb de neiging om als het moeizamer gaat me juist af te zonderen. Dat relateert ook aan de vraag die ik kreeg bij een eerdere versie van dit essay: maar had en heb je dan helemaal geen medestanders? Ja die zijn er wel, dat heb ik gelukkig ook ervaren. En die kan ik meer opzoeken dan ik wel eens doe, juist wanneer het meer gaat om belang-stellen dan om mijn eigen erkenning. Tegelijk is het zo dat die medestanders in hun dagelijkse werk vaak nog minder ruimte ervaren voor anders denken en doen dan ikzelf.

Maar wat is dan dat effect hebben, wanneer vind ik het eigenlijk goed? Langzaamaan werd me duidelijk dat mijn eigen ideeën over effectief zijn, over mijn eigen goede werk, reflectie behoefden. Ik zat eigenlijk te dicht aan tegen het heersende effectiviteitsdiscours, dat effect meest afmeet aan helder zichtbare en liefst kwantificeerbare uitkomsten. Dat is een discours waar ik ironisch genoeg zelf vaak kritiek op uitte. Het biedt namelijk geen ruimte aan langzame veranderingen, aan veranderende betekenissen, aan verschuivende processen in praktijken, kortom weinig ruimte voor leren in de zin van beter begrijpen en doen. Kijk ik vanuit dat laatste perspectief, dan denk ik een mede door mijn aanwezigheid toegenomen sensitiviteit voor andere legitieme perspectieven te zien. Binnen het een VTV is nu meer aandacht voor andere perspectieven op en manieren van omgaan met ziek en gezond zijn, met risico's, wordt vaker en eerder wij-zij denken opgemerkt met het inzicht in de eigen bevoorrechte positie als hoogopgeleide die schrijft over de (gezondheids)problemen van laagopgeleiden, het besef van preventie als ook een beschavingsoffensief. Dat zijn 'effecten' die soms nauwelijks aanwijsbaar zijn, maar uiteindelijk toch doorwerken in rapporten, in

vraagstellingen, in gesprekken met het ministerie als opdrachtgever en beleidsmaker. Of zoals een collega zei, ik ben wellicht niet effectief, maar ik ben wel werkzaam.

Referenties

- Egmond van, S., Bal R., Bekker M., & Grinten van der, T. (2006). *Wetenschap voor Beleid: over de rol van de Volksgezondheid Toekomst Verkenning in de beleidsvorming*. Rotterdam: EUR-iBMG.
- Hollander de, A.E.M., Hoeymans, N., Melse, J.M., van Oers J.A.M., & Polder, J.J. (2006). *Zorg voor gezondheid - Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2006*. RIVM rapport 270061003. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten. www.vtv2006.nl.
- Lucht van der, F. et al. (2010). *Van gezond naar beter. Volksgezondheids Toekomst Verkenning 2010*. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten. www.vtv2010.nl.
- Melse, J.M., Berg van den, M. *Ethische aspecten van preventie*.
<http://www.nationaalkompas.nl/preventie/thema-s/ethische-aspecten-van-preventie>.
- Melse, J.M., Hoeymans, N. (2012). *Over anders denken, schrijven en doen in de volksgezondheid*. TSG Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen, 90(3), 142-144.
- Nap, J. (2012). *Vragen naar goed politiewerk: belang-stellend ontwikkelen van de alledaagse praktijk*. Boom Lemma uitgevers.
- Schön, D.A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Basic Books.
- Slob, M. (2009). *Plannen dat je naast de waarheid zit*. Interview met Arthur Petersen.
<http://www.marjanslob.nl/?p=100>.

¹ Ik beschrijf hier de situatie van de organisatie ten tijde van mijn werk bij het MNP en later bij het centrum VTV. Enkele jaren geleden is het MNP losgekomen van het RIVM en opgegaan in het Planbureau voor de Leefomgeving. Daarmee is de taak ervan verschoven, nog meer richting evaluatie en minder beleidsondersteuning. Het Centrum VTV is sinds begin 2013 opgegaan in het Centrum Gezondheid & Maatschappij. Dat maakt deel uit van een verandering binnen het RIVM waarin bijvoorbeeld de leiding meer nadruk wil leggen op de sociale wetenschappen.